

Boom

Kritisch denken over goed en slecht

Eigenbelang als uitgangspunt
voor ethische kwesties

ALEXANDER VON SCHMID

Kritisch denken over goed en slecht

Kritisch denken over

goed en slecht

Eigenbelang als
uitgangspunt voor
ethische kwesties

Alexander von Schmid

Boom

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: MatiasDelCarmin
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© Alexander von Schmid & Boom uitgevers Amsterdam, 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veeelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 244 1556 4

ISBN 978 90 244 2722 2 (e-book)

NUR 737

www.boomhogeronderwijs.nl

Voorwoord

In dit boek over ethische keuzes staan vaak concrete kwesties beschreven, met daarbij verschillende opties voor het handelen. De student krijgt dan verschillende uitgangspunten voorgelegd bij een handeling. Bijvoorbeeld: wil je hier alleen handelen voor je eigen voordeel, of wil je handelen in het belang van andere mensen en jou samen? Gegeven de keuze die een student hierin zelf maakt, kunnen we hem over bepaalde mogelijkheden adviseren en hem prikkelen daar kritisch over na te denken. We spreken geen oordeel uit over het uitgangspunt dat de student kiest. Wel hopen we dat een student beter leert te begrijpen hoe hij zelf denkt en voelt door de verschillende uitgangspunten scherp van elkaar te onderscheiden. Het boek wil dus niet moraliseren, maar wel verhelderen.

De inhoud van dit boek is, zo moge duidelijk zijn, *niet* normatief ethisch maar descriptief en adviserend. Met een eenvoudige vergelijking kan dit worden toegelicht. Iemand, noem hem Karel, geeft aan dat hij op comfortabele wijze en binnen twee uur bij het Rijksmuseum in Amsterdam wil zijn. Gegeven dit uitgangspunt kunnen we Karel erop wijzen dat hij een rechtstreekse trein naar het Amstelstation kan nemen, waarna hij met een OV-fiets snel bij het Rijksmuseum kan komen. Hij kan ook met de auto gaan. Dat is in principe sneller, maar er is dan wel kans op files. We kunnen nog wat soortgelijke adviezen ernaast leggen en de keuze aan hem laten. Karel is niet verplicht om één van die adviezen op te volgen. Karel moet niets. Hij kan ervoor kiezen om alle adviezen naast zich neer te leggen. Op soortgelijke wijze krijgt een student in dit boek niet te horen welke regels hij moet volgen 'om het goede te doen'. We zullen geen morele oproepen doen, wel beschrijven en verhelderen.

Er zijn goede ethiekboeken die het *moreel juiste* als uitgangspunt nemen voor beschouwingen over keuzes of handelingen (Rothfus, 2015; Royakkers et al., 2004). Dat doet dit boek niet. Het uitgangspunt van dit boek is om handelingen te bekijken vanuit de handelende instantie/persoon, kortweg de actor. De aanname daarbij is dat een actor meestal een bepaald eigenbelang heeft bij zijn handelingen, waarbij zijn eigenbelang al dan niet verbonden is met het belang van andere mensen. Hierbij is moreel juist of onjuist uiteraard een aandachtspunt. Als Peter bijvoorbeeld uit eigenbelang een morele norm wil overtreden, is het verstandig als hij zich realiseert dat hij iets doet wat als moreel onjuist wordt gezien door de groep waar hij deel van uitmaakt. Dit kan bij ontdekking leiden tot sancties die het eigenbelang van Peter zullen schaden. De vraag is dan of het echt wel in Peters eigenbelang is om die morele norm te overtreden. Het morele perspectief is in dit boek dus wel een aandachtspunt maar geen uitgangspunt. Dat is een verschil met sommige traditionele ethiekboeken. Dit

boek hoopt door dit andere uitgangspunt een aanvulling te zijn op traditionele ethiek-literatuur. Veel onderwerpen uit de ethiek-literatuur komen ook in dit boek voorbij maar door de andere invalshoek ontstaat daarop een andere kijk, die hopelijk interessant en leerzaam is.

Ten slotte zij nog vermeld dat in dit boek regelmatig materiaal is gebruikt uit het eerder verschenen *Praktische Ethiek* van dezelfde auteur, en dan zowel uit de eerste, de tweede als de derde druk.

Graag wil ik de volgende mensen bedanken voor het nuttige commentaar dat ze hebben gegeven op de conceptversie van dit boek: Bas Steunenberg, Ynske Gunning, Lotte van der Straten, Glenn Ripassa en Errol Biharie. Speciale dank gaat uit naar Heleen Torringa en Rob Moolenaar. Heleen Torringa heeft een fundamentele bijdrage geleverd met haar diepgravende kritiek. Haar andere visie op de zaak stimuleerde mij om mijn eigen visie beter te verwoorden. Tevens heeft zij een belangrijk aandeel gehad in het corrigeren van allerlei onnauwkeurigheden. Rob Moolenaar heeft uitstekende adviezen gegeven over de structuur van het boek. Dankzij zijn ideeën is de architectuur sterk verbeterd.

Uiteraard wil ik ook Hans Krabbe bedanken. Met zijn niet aflatende kritiek, die mij soms bijna tot wanhoop dreef, heeft hij mij gedwongen steeds opnieuw de opzet van het boek te heroverwegen en aan te passen. Verder gaat mijn dank uit naar collega Nora Maanni voor haar correcties en adviezen voor hoofdstuk 1 tot en met 4. Ook wil ik nog collega Boudewijn de Graaf, expert op het gebied van informatiebeveiliging, bedanken voor zijn adviezen omtrent privacy (hoofdstuk 6).

Ten slotte wil ik nog mijn dochter Iris bedanken voor het lezen en corrigeren van de drukproef.

Alexander von Schmid
zomer 2018

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	9
1 Belangrijke begrippen	17
1.1 Handelingen en actoren	17
1.2 Onbaatzuchtigheid en eigenbelang	18
1.3 Morele normen, waarden en rechten	22
1.4 Samenvatting	27
2 Overall voordeel of nadeel van een keuze voor de actor	31
2.1 Buitenwereld van de actor	32
2.2 Binnenwereld van de actor	37
2.3 Toepassing op een concreet voorbeeld	48
2.4 Samenvatting	51
3 IJkpunten voor eigenbelang	55
3.1 Verbondenheid bij personen	55
3.2 Verbondenheid in andere vormen	58
3.3 Universele verbondenheid	59
3.4 Universele betekenis van voordeel	60
3.5 Ongelijksoortigheid	63
3.6 Voor- en nadelen voor betrokkenen	65
3.7 Weging van de belangen	66
3.8 Geïsoleerd eigenbelang	67
3.9 Eigenbelang, doordacht en ondoordacht	67
3.10 Eigenbelang, tijdsperiode	68
3.11 Samenvatting	70
4 Methode voor het selecteren van een handeling	73
4.1 Verbonden eigenbelang	73
4.2 Geïsoleerd eigenbelang	82
4.3 Onbaatzuchtigheid	86
4.4 Samenvatting	87
5 Normovertreding en rechtvaardiging	91
5.1 Verantwoording en rechtvaardiging	91
5.2 Overall nadeel of voordeel voor de groep	92
5.3 Werk weigeren	99

5.4	Klokkenluiden	102
5.5	Verdieping methode	104
5.6	Samenvatting	109
6	Internet en social media	113
6.1	Privacywetgeving	113
6.2	Auteursrecht en plagiaat	117
6.3	Posten op internet	121
6.4	De vrijheid van meningsuiting	131
6.5	Samenvatting	134
7	Botsingen van culturen en waarden	137
7.1	Iemand met westerse waarden in een niet-westerse land	138
7.2	Iemand met niet-westerse waarden in een westerse land	142
7.3	Waarom zijn religieus geweld en eerwraak in Nederland verboden?	148
7.4	Waarom 'mag' je in Nederland een godsdienst beledigen?	151
7.5	Structurele verandering	153
7.6	Samenvatting	158
8	Groepsbelang	163
8.1	Helderheid	166
8.2	Waarschijnlijkheid	166
8.3	Draagvlak van normen en waarden die worden aangehaald	169
8.4	Relevantie en volledigheid	169
8.5	Betrouwbaarheid van de bron(nen)	170
8.6	Argumentatiefouten	173
8.7	Evaluatie	179
8.8	Toepassing	180
8.9	Samenvatting	181
	Literatuur	185
	Illustratieverantwoording	191
	Register	193
	Over de auteur	197

Inleiding

In dit boek gaan we kritisch denken over goed en slecht. Wat we daarmee precies bedoelen, lichten we toe aan de hand van een voorbeeld.

Voorbeeld 1

Knip- en plakwerk

Peter zit in een projectgroepje samen met Frida, Karel en Serkan. Ze moeten een adviesrapport inleveren bij hun docent. Peter heeft niet genoeg tijd meer om het stuk te schrijven dat hij moet aanleveren. Hij besluit via handig knip- en plakwerk zijn stuk samen te stellen uit teksten die hij op internet vindt. Hij vermeldt daarbij niet de bron. Dit wordt plagiaat genoemd, en bij hem op school geldt de regel dat je geen plagiaat mag plegen. Overtreding van die regel leidt gewoonlijk tot een strenge straf, zoals uitsluiting van exams. Als hij het stuk dat hij zo heeft samengesteld als bijlage wil uploaden in een mail aan Frida, sluipt bij hem de twijfel binnen. Hij stelt zichzelf de volgende vraag: 'Is het slecht om dit te doen?'

Afbeelding 1

Er zijn vele verschillende manieren om met een dergelijke vraag om te gaan:

- Peter kan kijken wat zijn gevoel hem voor antwoord ingeeft, oftewel wat zijn intuïtie is.
- Hij kan overleggen met anderen en om advies vragen.
- Hij kan in zijn eigen verleden kijken, naar hoe hij toen met dergelijke kwesties is omgegaan.
- Enzovoort.

Nóg een manier om met een dergelijke vraag om te gaan is wat we noemen kritisch denken. Wanneer je kritisch nadenkt over een kwestie, denk je op een manier die voor anderen toegankelijk en helder is, met een open blik, rationeel en baseer je je waar mogelijk op feiten of bewijzen. Laten we dit eens terugkoppelen op ons voorbeeld. Daarin vraagt Peter zich af of het slecht is om plagiaat te plegen voor het projectrapport. We beschrijven eerst enige benaderingen die níét vallen onder wat wij onder kritisch denken verstaan.

Peter kan een vriend, noem hem Johan, opbellen en de kwestie aan hem voorleggen. Peter zegt: ‘Zeg jij maar of dit slecht is om te doen, ik ga af op jouw oordeel. Als jij het slecht vindt, vind ik het ook slecht en zal ik het niet doen, maar ik hoef verder niet te weten waarom jij het slecht vindt.’ Peter kan ook op zijn gevoel afgaan en zeggen: ‘Ik voel dat dit slecht is.’ Nu kan ons gevoel soms een heel goede raadgever zijn, maar ons gevoel een antwoord laten geven op een kwestie, valt niet onder onze definitie van kritisch denken.

Wat is in dit voorbeeld dan wél een vorm van kritisch denken? Peter zou de volgende redenering kunnen volgen: plagiaat plegen is in dit geval vermoedelijk slecht omdat het de vertrouwensband met mijn docent ondermijnt en ik zo ook niets van deze opdracht leer, wat toch de bedoeling is bij het studeren (dat je iets leert). We kunnen deze gedachten als een eerste aanzet zien om via kritisch denken een antwoord op de gestelde vraag te vinden. We kunnen natuurlijk allerlei kritische vragen over deze gedachten stellen zoals: hoe kom je erbij dat de vertrouwensband met de docent zal worden ondermijnd? En waarom denk je dat je hier niets van leert? Daar zullen we nu even niet op ingaan.

We hebben zojuist een voorbeeld gegeven van kritisch nadenken over een vraag in een concrete situatie. We kunnen ook kritisch nadenken over een bepaalde opvatting, zoals ‘De nieuwe wet orgaandonatie is goed’ of ‘Robots in de zorg inzetten is slecht’. Wanneer je kritisch denkt over een bepaalde opvatting, is de eerste stap om die opvatting in twijfel te trekken. Wie kritisch nadenkt over een opvatting als ‘de nieuwe wet orgaandonatie is goed’, verandert die opvatting eigenlijk in de vraag: ‘Is de nieuwe wet orgaandonatie wel goed?’ De tweede stap is dat je op zoek gaat naar gegronde redenen waarmee je uitspraken kunt doen over de vraag of de nieuwe wet wel (of niet) goed is. Daarbij zoek je naar ijkpunten of criteria aan de hand waarvan je het onderscheid kunt vaststellen tussen goed en slecht. Wanneer we kritisch nadenken over de vraag of de nieuwe

wet orgaandonatie goed is, zijn er een aantal mogelijke resultaten van ons denkproces. We kunnen de opvatting in twijfel trekken, verwerpen, aanvaarden, vervangen door een tegengestelde opvatting of nuanceren.

Definitie

Kritisch denken is denken op basis van argumenten die op hun beurt weer steunen op onderscheidingen, criteria of beoordelingspunten.

Kritisch denken is iets anders dan negatief zijn

Iemand die kritisch over een bepaalde (voor waar gehouden) bewering denkt, trekt deze bewering in twijfel. Die twijfel kan uiteindelijk leiden tot een positief of negatief oordeel over die bewering. Bij kritisch denken probeer je open te zijn; dat is dus iets anders dan ergens negatief over zijn. Een bekende kritische denker uit de geschiedenis is Socrates, die bijna 2500 jaar geleden in Griekenland leefde. Socrates was een filosoof in het oude Athene die mensen op de markt aansprak met vragen als: Weet u wat dapperheid is? Of: Weet u wat rechtvaardigheid is? Mensen gaven aan dat ze het wisten, maar dan ging Socrates doorvragen totdat mensen ernstig gingen twifelen en uiteindelijk toegaven dat ze het eigenlijk niet wisten. Veel mensen in die tijd zagen Socrates als een negatief persoon die mensen hun gekoesterde opvattingen afnam, maar het afnemen van die opvattingen was niet het einddoel van Socrates. Hij wilde ruimte maken voor een gezamenlijke zoektocht naar de waarheid. We weten veel van Socrates af dankzij Plato, zijn leerling, die in zijn zogenoemde dialogen verslag heeft gedaan van de gesprekken die Socrates over zijn vragen voerde.

Het nut van kritisch denken

Wat is nu het nut van kritisch denken? Wat hebben we eraan? Wanneer je kritisch denkt in de definitie die wij hanteren, denk je op een manier die voor anderen toegankelijk en helder is. Het grote voordeel daarvan is dat je andere mensen 'in je denken binnen kunt laten', zoals wij dat noemen. Je zet als het ware de voordeur van je denkhuis open voor anderen. Wanneer je aan andere mensen duidelijk maakt dat je bijvoorbeeld op grond van de punten A, B en C tot een bepaalde opvatting bent gekomen, kunnen andere mensen bijvoorbeeld aandragen dat er nog andere relevante punten zijn, zoals D, E en F. Vanuit je eigen beperktheid heb je alleen A, B en C gezien, maar anderen helpen je je blikveld te verbreden. Ook kunnen andere mensen wijzen op fouten of tekortkomingen in je manier van denken. Daarnaast is het zo dat in veel kwesties van goed en slecht andere mensen betrokken zijn, door hen binnen te laten in je denkproces zul je ook eerder tot opvattingen komen die voor anderen acceptabel zijn. Door met elkaar open en kritisch na te denken kunnen we overleggen en tot gemeenschappelijke (nieuwe) gedachten komen en zo onder meer conflicten oplossen en moeilijke keuzes maken.

Wanneer we op regelmatige basis kritisch denken over kwesties van goed en slecht, trainen we niet alleen ons vermogen tot kritisch denken, maar brengen we daardoor ook beweging in onze opvattingen. We zullen mogelijk verouderde of beknellende opvattingen tegen het licht houden, in twijfel trekken en vervangen door nieuwe. Neem een persoon die er door de voorspelling van een waarzegger van overtuigd is dat hij nog maar twee jaar te leven heeft. Door deze ‘waarheid’ raakt hij al zijn levenslust kwijt. Wanneer hij kritisch zou gaan nadenken over deze ‘waarheid’, zou hij tot de conclusie komen dat er wetenschappelijk gezien geen goede reden is voor de voorspelling van de waarzegger. Hij kan die knellende ‘waarheid’ dan opruimen, wat wel zo fijn voor hem is.

Maar een opvatting in twijfel trekken kan soms ook eng zijn. Misschien is die opvatting een oude zekerheid van jou en ben je bang dat je die kwijtraakt. De twijfel kan echter ook een punt zijn waarbij mensen met verschillende opvattingen elkaar kunnen vinden. Neem twee partners die een meningsverschil hebben over een specifiek onderwerp: wat is een goede opvoeding voor kinderen? De ene meent bijvoorbeeld dat kinderen vooral onzorg voor ouders moet worden bijgebracht – kinderen moeten goed luisteren naar hun ouders – terwijl de andere meent dat kinderen vooral zelfstandig moeten leren nadenken. Beiden staan in hun opvattingen lijnrecht tegenover elkaar wat betreft dit onderwerp. Wanneer beiden nu bereid zouden zijn hun opvatting te betwijfelen, kunnen ze elkaar vinden in de ruimte die zo gecreëerd wordt voor een gezamenlijke zoektocht naar een antwoord.

Kritisch nadenken is vooral bruikbaar bij complexe en nieuwe situaties waarin nog geen pasklare antwoorden en oplossingen voorradig zijn. Bekijk eens de onderstaande kwesties:

- Een goede vriend van mij heeft een scooter gestolen. De politie verdenkt hem. Moet ik aan de politie de waarheid vertellen? Verraad ik daarmee niet mijn vriend?
- Ik wil een bepaalde ambtenaar omkopen om daarmee mijn bedrijf en werkgelegenheid in stand te houden. Maar is omkoping niet in alle gevallen slecht?
- Moet ik als verpleegkundige melden bij de politie dat de chauffeur aan wie ik zorg verleen naar alcohol ruikt? Ik schend daarmee mijn beroepscode, maar ik vind ook dat iemand met alcohol in zijn bloed niet achter het stuur mag zitten. Is het nu goed om dat te melden of niet?
- Wij kopen producten van een bedrijf in India dat kinderen als arbeiders heeft. Kinderarbeid is slecht. Is het dan niet slecht om die producten bij dit bedrijf te kopen?

Men noemt dit ook wel *ethische kwesties*. Wat verderop in dit boek zullen we de term ‘ethisch’ nader toelichten.

Eigenbelang

Wij zullen ethische kwesties bekijken in het licht van de handelende persoon. In de regel streeft die persoon een vorm van eigenbelang na. In hoofdstuk 1 leggen we dat nader uit.

Leeswijzer

In *hoofdstuk 1* zullen we belangrijke algemene begrippen bespreken die je nodig hebt om kritisch na te denken over ethische kwesties. Denk aan normen en waarden en belangen. In dit boek beperken we ons tot kwesties van goed en slecht die handelingen betreffen. De handelende persoon/instantie noemen we actor. We gaan er, zoals gezegd, in dit boek van uit dat een actor meestal een bepaald eigenbelang nastreeft. Daarom is het belangrijk om te bepalen of een handeling voordelig of nadelig voor de actor zelf is. We komen daarbij aandachtspunten tegen als sancties, reputatie, principes, deugden enzovoort. Dit alles bekijken we in *hoofdstuk 2*.

In *hoofdstuk 3* bespreken we twee hoofdcategorieën van eigenbelang, namelijk verbonden eigenbelang en geïsoleerd eigenbelang. We zullen bekijken welke aandachtspunten belangrijk zijn om daar goed over te kunnen nadenken. In *hoofdstuk 4* reiken we een methode aan om de handeling te selecteren die het beste het eigenbelang dient. Een aandachtspunt bij eigenbelang zijn morele normen en eventuele sancties die je kunt krijgen als je morele normen hebt overtreden. Niet elke normovertreding leidt echter automatisch tot een sanctie. Soms kan iemand zich verantwoorden en zijn gedrag rechtvaardigen. Wat komt daar allemaal bij kijken? Dat bespreken we in *hoofdstuk 5*. We geven bekende voorbeelden van gerechtvaardigde normovertredingen uit de beroepspraktijk zoals klokkenluiden en werk weigeren. In *hoofdstuk 6* gaan we in op normovertredingen en sancties die zijn gerelateerd aan internet en sociale media. Denk aan onderwerpen als de privacywet, auteurswet, wetten tegen smaad en laster, groepsbelediging, discriminatie en haatzaaien. Waar moet je allemaal voor oppassen? In *hoofdstuk 7* kijken we naar goed en slecht tegen de achtergrond van verschillende culturen. In *hoofdstuk 8* ten slotte kijken we naar het gezamenlijke belang van een groep die bij meerderheid besluiten neemt. Een goed groepsbesluit, zo laten we daar zien, is de uitkomst van een open, transparante, democratische procedure waarin mensen elkaar gelijkwaardig behandelen. Wat zijn belangrijke aandachtspunten daarvoor?

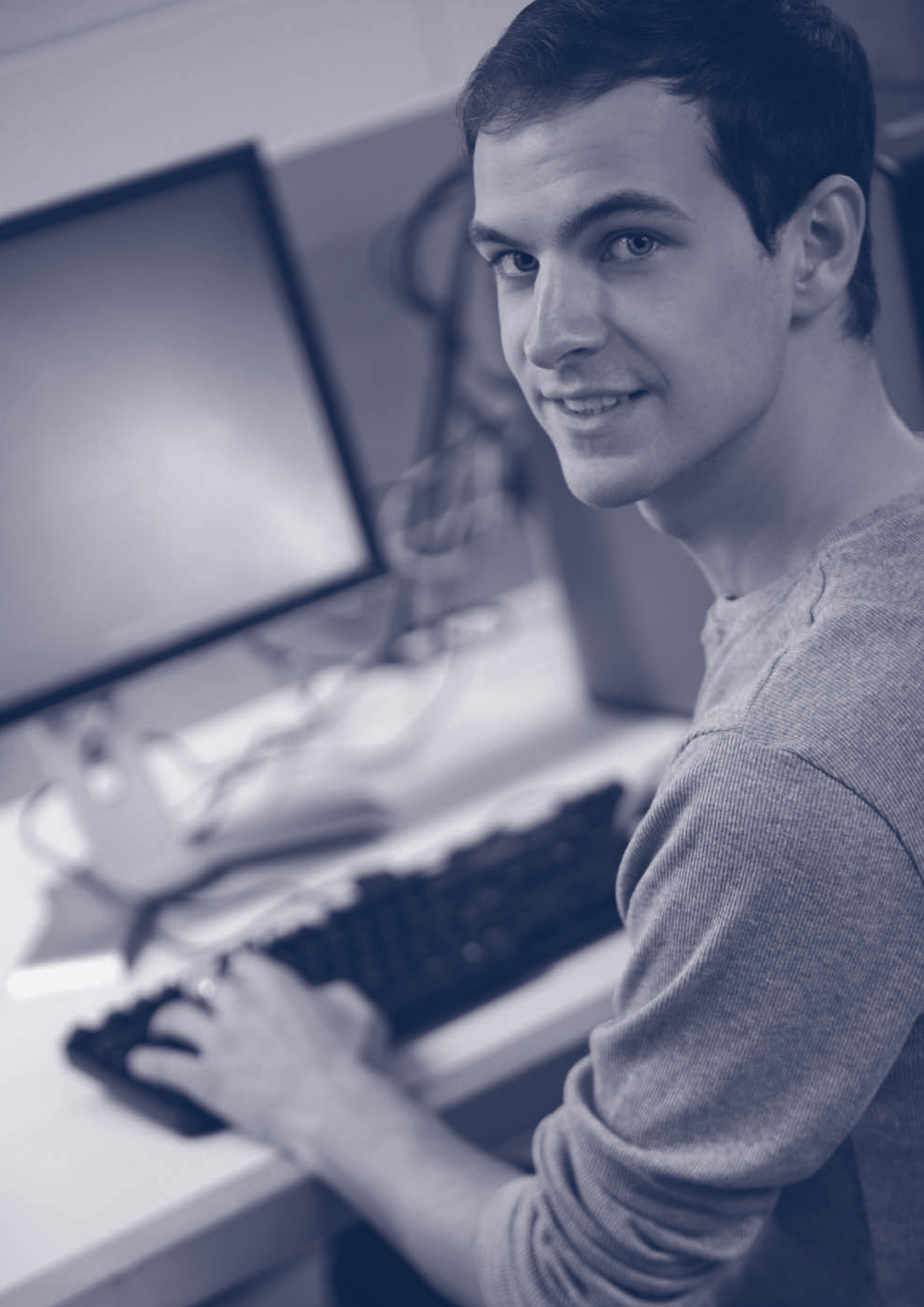

Vragen

- 1 Het onderstaande voorbeeld komt in hoofdstuk 4 ter sprake. Johan heeft een vriend, Paul. Paul heeft een scooter gestolen. Dit is gebeurd op vrijdagavond tussen 22.00 uur en 23.00 uur. Paul is niet op heterdaad betrapt maar de politie verdenkt hem. Paul heeft tegen de politie gezegd dat hij vrijdagavond tussen 22.00 uur en 23.00 uur bij Johan televisie aan het kijken was. Johan weet dat de politie bij hem aan de deur kan komen en kan vragen of hij dit 'alibi' kan bevestigen. Paul doet een dringend beroep op Johan om dit te doen. Johan is zeer goed bevriend met Paul, maar hij weet ook dat Paul vrijdagavond tussen 22.00 uur en 23.00 uur niet bij hem televisie aan het kijken was. Stel je voor dat jij Johan bent. Je stelt jezelf de volgende vraag: is het goed om de politie de waarheid te vertellen?
Beantwoord die vraag en geef argumenten voor je antwoord. Als je vindt dat dit goed is, geef dan ook aan voor wie dit dan goed is. Is het dan ook goed voor je vriend Paul? Als je vindt dat dit slecht is, geef dan ook aan voor wie dit dan slecht is.
- 2 Ibrahim denkt na over een ethische kwestie. Hij durft zijn ouders niet te vertellen dat het slecht gaat met de studie en dat hij wil stoppen. Als zijn ouders vragen hoe het met zijn studie gaat, wil hij zeggen dat het goed gaat. Op die manier zal hij zijn ouders niet kwetsen, zo meent hij. Maar dan begint hij te twijfelen. Is het niet slecht om te liegen, zo vraagt hij zich af. Is het altijd slecht om te liegen? Zo nee, kun je dan voorbeelden geven van situaties waarin je volgens jou mag liegen en van situaties waarin je niet mag liegen? Leg uit waarom je in de ene situatie wel mag liegen en in de andere niet.
- 3 Geef drie voordelen van kritisch denken.
- 4 Johan vindt dat mensen standaard orgaandonor moeten zijn en Shresta vindt van niet. Wanneer beiden nu bereid zouden zijn hun opvatting te betwijfelen, kunnen ze elkaar vinden in de ruimte die zo gecreëerd wordt voor een gezamenlijke zoektocht naar een antwoord. Geef aan wat volgens jou met die laatste zin wordt bedoeld.

Belangrijke begrippen 1

Opdracht 1.1

Bekijk voorbeeld 1 Knip- en plakwerk uit de inleiding. Peter stelt zichzelf de vraag: is het slecht om plagiaat te plegen? Probeer antwoord te geven op deze vraag. Ga daarover in gesprek met anderen. Wat zijn hun antwoorden?

1.1 Handelingen en actoren

Je kunt de vraag uit de opdracht hierboven op allerlei manieren uitleggen en lezen. Om wat meer *grip* op de vraag te krijgen, gaan we wat *begrippen* ontwikkelen. Met die begrippen zijn we in staat om beter in beeld te krijgen wat we vragen of wat we eigenlijk willen vragen. Aan het einde van dit hoofdstuk weet je wat een actor is, geïsoleerd en verbonden eigenbelang enzovoort. We zullen dan laten zien dat een vraag als hierboven helder wordt als je die begrippen erop toepast. We beginnen met enige inleidende beschouwingen.¹

Handelingen

In dit boek zullen we alleen nadenken over ethische kwesties waarbij sprake is van concrete handelingen. Wanneer iemand iets niet doet oftewel nalaat, wordt dat ook als een handeling gezien. Bij een handeling is er altijd een handelende persoon of instantie (bedrijf, organisatie, groep mensen). We noemen dit *de actor*. Verder houden we ons in dit boek bezig met oordelen over handelingen vanuit het perspectief van de actor. We denken in dit boek na over bijvoorbeeld de volgende vraag van de directeur van een school: is het goed als *ik* de verkoop van chocola of chips vanaf volgende week verbied?

Deze vraag wordt door de actor zelf gesteld. Het kenmerk van een actor is dat deze bepaalde *doelen nastreeft*. Hij wil iets. Hij vindt bepaalde dingen belangrijk. We zeggen wel dat de actor een bepaald belang of bepaalde belangen nastreeft. Het kan gaan om een belang van hemzelf, belangen van een ander of anderen, of een combinatie hiervan.

---

¹ Zoals in het voorwoord is vermeld, wordt in dit boek regelmatig materiaal gebruikt uit het eerder verschenen boek van de auteur *Praktische ethiek* (eerste, tweede en derde druk).

We zullen niet nadenken over de volgende vraag: is het in algemene zin goed dat op scholen chocola of chips in de kantine te koop is? Dergelijke vragen zijn ook interessant maar in dit boek is de keuze gemaakt om te focussen op vragen vanuit het perspectief van de actor.

Handeling en alternatief

Het kenmerk van een handeling is dat er altijd een alternatieve handeling voorstelbaar is of meerdere alternatieve handelingen voorstelbaar zijn. Wanneer we de vraag stellen of een bepaalde handeling goed is, vragen we in feite of de handeling beter is in vergelijking tot een alternatieve handeling.

1.2 Onbaatzuchtigheid en eigenbelang

We onderscheiden twee soort motieven om iets te doen:

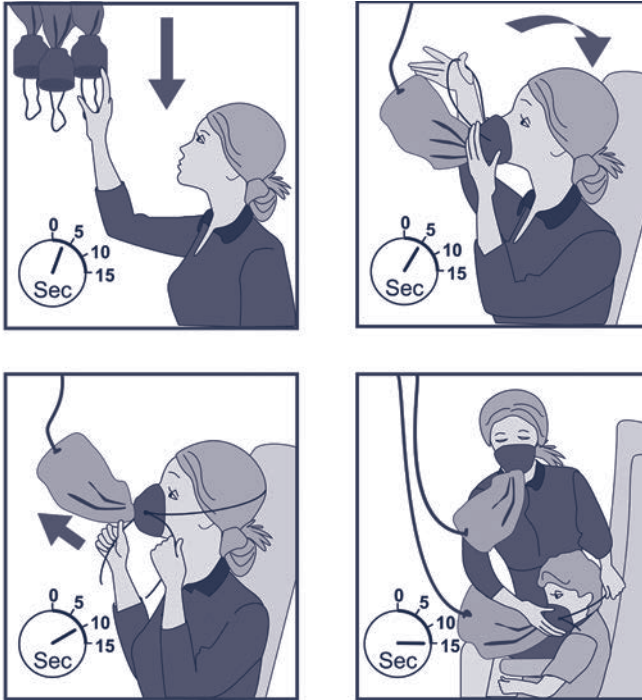
1. handelen uit eigenbelang;
2. handelen uit onbaatzuchtigheid.

Wanneer een actor uit eigenbelang handelt, is het belang voor hemzelf, los van andere mensen gezien, op een of andere wijze belangrijk. Tegenover handelen uit eigenbelang staat handelen uit onbaatzuchtigheid of altruïsme. We zeggen dat een actor handelt uit onbaatzuchtigheid of altruïsme als het belang van hemzelf, even los van andere mensen gezien, helemaal onbelangrijk of irrelevant voor hem is. Hij handelt dan, in elk geval op dat moment, puur voor de belangen van anderen. Regelmatig wordt de vraag opgeworpen of onbaatzuchtigheid of altruïsme werkelijk bestaat (zie bijvoorbeeld Svec, 2012). Dat lijkt een argument voor de stelling dat onbaatzuchtigheid niet zo heel veel voorkomt. Er is echter in dat verband nog een ander interessant punt om op te merken. Wie puur voor de belangen van anderen wil handelen, doet dit meestal uit liefde of zorg voor anderen. Denk aan een moeder die alles voor haar gezin wil doen en zichzelf daarbij geheel wegcijfert. Wil deze moeder duurzaam de belangen van het gezin nastreven, dan moet ze ook voor zichzelf een bepaalde zorg en aandacht hebben. Heeft ze dat niet en verwaarloost ze zichzelf, dan komen haar gezondheid en functioneren in gevaar en is de kans groot dat ze anderen niet meer (goed) kan helpen. Denk ook aan het bekende voorschrift in vliegtuigen dat ouders bij wegvallende cabinedruk eerst bij zichzelf een zuurstofmasker moeten opzetten en dan pas bij hun kinderen.

Wil je voor anderen zorgen, dan moet je dus opletten dat de bron van zorg (jijzelf) niet uitgeput raakt. Kortom, je kunt/mag jezelf wel op het tweede plan zetten voor anderen maar je kunt jezelf beter niet wegcijferen als je anderen duurzaam wilt helpen. Wie onbaatzuchtigheid als uitgangspunt wil nemen en de belangen van anderen hoog op de agenda heeft, raden we daarom aan een vorm van, zoals wij dat noemen, verbonden eigenbelang (zie hieronder) als uitgangspunt te nemen. Verbonden eigenbelang is als het ware de middenpositie

tussen puur egoïsme en onbaatzuchtigheid. Aan onbaatzuchtigheid zullen we in dit boek beperkte aandacht schenken.

Afbeelding 1.1

Bij eigenbelang onderscheiden we in dit boek twee categorieën:

1. verbonden eigenbelang;
2. geïsoleerd eigenbelang.

Verbonden eigenbelang

Om de eerste categorie van belangen uit te leggen, moeten we het verschijnsel verbondenheid bespreken. We zullen daar uitvoeriger op ingaan in hoofdstuk 3. Verbondenheid lichten we toe met het voorbeeld van de band tussen moeder en pasgeboren baby. Gedurende de zwangerschap waren moeder en foetus lichamelijk innig verbonden, maar ook na de geboorte, bij het doorknippen van de navelstreng, spreken we over verbondenheid. De pijn en het plezier van de baby zijn, zo zou je kunnen zeggen, tot op zekere hoogte ook de pijn en het plezier van de moeder. Wanneer de moeder iets onderneemt tegen de pijn van de baby doet ze ook iets, zo kunnen we zeggen, tegen haar eigen pijn. Wanneer mensen met elkaar verbonden zijn, zijn hun belangen als het ware verstrengeld. Wanneer de moeder haar baby liefdevol verzorgt, handelt ze dan in het belang van zichzelf als moeder of in het belang van de baby? Bij een dergelijke vraag trekken we het belang van de moeder en de baby als het ware

kunstmatig uit elkaar, iets wat niet overeenkomt met de werkelijke situatie. We zeggen hier dat de moeder handelt uit *verbonden eigenbelang*. Haar belang is verbonden met dat van haar baby.

Afbeelding 1.2

Als we een keuzesituatie gaan analyseren, komt dat op het volgende neer. Wanneer de moeder vermoedt dat een handeling voordelig is voor haarzelf, los van de baby of anderen met wie ze verbonden is, kiest ze die handeling, ondanks dit persoonlijke voordeel, niet zomaar. De moeder zal eerst een afweging maken. Als de moeder vermoedt dat het nadeel voor de baby of anderen met wie ze verbonden is heel groot is, zal ze de handeling waarschijnlijk niet kiezen. Kortom, de moeder zal een voordeel voor haarzelf afwegen tegen nadelen voor anderen met wie ze verbonden is.

Omgekeerd geldt het volgende: als de moeder vermoedt dat de handeling nadelig is voor haarzelf, los van de baby of anderen met wie ze verbonden is, kan ze die handeling toch kiezen. Als de moeder vermoedt dat het voordeel voor de baby of anderen met wie ze verbonden is heel groot is, kan dit het nadeel als het ware goedmaken.

Kortom, bij verbonden eigenbelang is een vermoeden van een voordeel voor de actor zelf, los van anderen, niet doorslaggevend om voor een handeling te kiezen. Evenzo geldt dat een vermoeden van een nadeel voor de actor zelf, los van anderen, niet doorslaggevend is om niet voor een handeling te kiezen. De actor kijkt bij verbonden eigenbelang naar voor- en nadelen voor hemzelf en

Kritisch denken over goed en slecht

Studenten krijgen zowel in hun privéleven als tijdens studie of werk regelmatig te maken met ethische kwesties. Verantwoording afleggen over een gemaakte keuze en het rechtvaardigen van het eigen gedrag zijn belangrijke vaardigheden geworden in de samenleving.

Dit boek wil studenten stimuleren om zelfstandig en kritisch na te denken over ethische kwesties. Het boek bevat tal van praktijkvoorbeelden met vragen die goed aansluiten bij de belevingswereld van studenten. Centraal staat het perspectief van de handelende persoon of instantie (de actor). Daarbij wordt aangenomen dat de actor meestal een bepaald eigenbelang nastreeft met zijn handelingen en dat dit belang al dan niet verbonden is met dat van anderen. In dit boek wordt geen oordeel uitgesproken over de keuze die de actor maakt. Wél wordt onderzocht wat voor gevolgen een bepaalde keuze heeft voor de actor en anderen. De volgende onderwerpen komen hierbij aan bod: normen en waarden, moraal en ethiek, sancties, reputatie, geweten, principes, karakter, schuldgevoelens, egoïsme, verbondenheid, verantwoording en rechtvaardiging, social media, cultuurverschillen en groepsbelang.

Kritisch denken over goed en slecht is bedoeld voor studenten aan het hoger onderwijs die een studie volgen waarbij ethische vraagstukken een rol spelen.

Alexander von Schmid is hoofddocent bij het instituut voor Bedrijfskunde van Hogeschool Rotterdam. Daarnaast is hij bezig met een promotie over schuld, rechtvaardiging en toerekeningsvatbaarheid.

9 789024 415564 >

www.boomhogeronderwijs.nl